

Павло Зейцев (Варшава)

ДВА ОСТАННІ АВТОПОРТРЕТИ ШЕВЧЕНКА.

У 1911. році невтомний розшукувач Шевченкової спадщини бл. пам. академік Олексій Новицький зібрав для московської Шевченківської вистави, якої був ініціатором і організатором, багато зовсім передтим незнаних маларських праць нашого Великого Мистця. З-поміж них увагу всіх провідувачів вистави, особливо мистців-маларів та знавців пластичного мистецтва, звернув на себе автопортрет Шевченка, мальований на полотні олійними фарбами й оправлений у золоту раму. Звертав він на себе увагу і майстерністю виконання та особливою його „манерою” і виразом якоїсь напруженої болісности: з потемнілого полотна автор-мистець дивився на глядачів якимось несамовито-страдницьким, скорботним поглядом людини, що підчас малювання портрету переживала або страшні фізичні болі, або якусь душевну трагедію, або одне і друге разом. Світло-тіневі (во-істину Рембрандтівські!) контрасти, зроблені пензлем автора, що був власне їх майстром, ще більше зазначували його тяжкі переживання: глибокі контрастові тіні, що їх творило спеціальне освітлення на правому лиці (особливо під оком), ще збільшували вираз болю, переданого зсуненням докучи піднесених брів і зморщкою між ними.

*

У 1912—13. рр. я діяльно займався вивченням різних неопублікованих матеріалів до біографії Шевченка, при чому найбільше даних витягнув із збірок Сергія В. Лазаревського та Федора Л. Сулія, alias Сулієва (останнього могоканина-члена петербурзької Української Громади 1859—1861. рр.).

У збірці С. В. Лазаревського серед Шевченкових паперів, що їх він дістав у спадщині від свого батька, поетового приятеля Василя Матвієвича, знайшов я писаний жакливо перекрученою російською мовою для пана „Чвченка” (sic!) рахунок петербурзької

крамниці малярського приладдя під фірмою „Аванцо”¹⁾. Рахунок цей, уже по смерті поета (З. Ш. ст. ст. 1861. р.) вручений, очевидно, вже виконавцеві останньої його волі Михайлові М. Лазаревському, приніс несподівано дуже цінні дані: з нього було видно, коли, кілька й які полотна та рами в останніх місяцях життя купив Шевченко у фірмі „Аванцо”, де мав кредит.

Дня 20. жовтня 1860. р. Шевченко купив там, як написано в рахунку: „Овальной колста” [тобто „овальный холст” — полотно], а 24. жовтня „Овальной рамка золотой” [овальну золоту рамку]; 2. січня 1861. року знову купив „тоже золотой рамка горбать Овальной” [себто „теж золоту овальну горбату (?) раму], 11. січня полотно (не сказано, яке), а 12. січня — „золотой рамка длиная [довгу золоту раму]. Про інші куплені Шевченком дрібниці тут не згадую.

У друкованих біографічних матеріалах я розшукав дані, що помогли мені усталити, для яких портретів Шевченко купував ті полотна й рами, а для всіх тих портретів рахунок фірми „Аванцо” давав дату — *terminus a quo*. У статті О. Лазаревського „Последній день жизни Т. Г. Шевченка („Съверная Пчела”, 1861, ч. 48) я знайшов таку згадку: „Січень і лютий (1861. р.) просидів він, майже не виходячи з хати... За той час він і далі займався гравіруванням, малював копію із свого власного портрету, що був на виставі й почав портрет одної пані”. Вистава була в листопаді 1860. р. Отже мені ясно стало, що овальний автопортрет олійними фарбами Шевченко почав по 20. жовтня і, мабуть, швидко його викінчив, бо зближалася вистава, а копію з нього робив у січні, як оповідає Ол. Лазаревський (бо 2. січня купив другу овальну раму, мабуть, разом із полотном, уже до неї припасованим). Довга золота рама та полотно, що їх Шевченко купив 11.—12. січня, призначені були, мабуть, для портрету якоїсь згаданої Лазаревським, але не названої пані. Незабаром історія обох автопортретів збагатилася новими даними: навесну 1912. р. я поїхав до Києва й у Ф. Л. Сулія знайшов такий цікавий документ²⁾:

¹⁾ Записи, зроблені тою самою рукою, що писала цей рахунок, я знайшов у альбомі Шевченка з 1859—60. рр. (альбом цей від Бориса О. Лазаревського перейшов до Ф. Л. Сулієва). Записи ці дали мені змогу з’ідентифікувати особу, що писала той рахунок, — була нею Амалия Кльoberг, що служила у крамниці „Аванцо” й була у дружніх відносинах з Шевченком; рахунок цей і записи я опублікував у часописі „Русскій Бібліофіль”, Спб., 1914, кн. II., у статті „Новое о Шевченкѣ” (ст. 19).

²⁾ Сулій дістав його теж від Б. О. Лазаревського, див. теж у „Русск. Библ.”, op. cit., де цей документ я опублікував (ст. 20).

„Господиць Шевченко приглашается пожаловать въ канцелярію Государыни Великой Княгини Елены Павловны въ Михайловскомъ Дворцѣ въ пятницу 25 сего Ноября отъ 11 до 2-хъ часовъ для полученія денегъ слѣдующихъ за купленный Ея Императорскимъ Высочествомъ портретъ”.

На документі рукою Василя Лазаревського було написане таке пояснення:

„Этотъ портретъ Шевченка былъ писанъ имъ же и предполагался къ лотереѣ. Выручка предназначалась на полезныя изданія. Великая Княгиня купила его на выставкѣ за 200 руб. — вмѣсто его Шевченко написалъ другой, который теперь принадлежитъ мнѣ.

Этотъ послѣдній розыгранъ былъ въ лотерею (20 билетовъ по 10 р.), — выигралъ архитекторъ Ал(ексан)дръ Ив. Резановъ [впослѣдствіи Ректоръ Академіи Художествъ]³⁾ и подарилъ мнѣ”.

Коли з самого документу ми довідалися про цікавий факт — маніфестаційного придбання донькою царя Павла I. автопортрету Шевченка (на публичній виставі!), то нотатка Василя Лазаревського принесла багато даних до історії обох овальних автопортретів. Шевченко, як бачимо, не збирався продавати портрету, а хотів пустити його на лотерію⁴⁾, щоб за виторговані гроші видати свій „Буквар”, що саме тоді був у цензурі.

Тимчасом вел. кн. Єлена Павловна „соблаговолила” запропонувати йому дуже високу суму. Всю цю суму Шевченко й видав на друк „Букваря”, що його розсилав безплатно недільним школам, або на продаж, із тим, щоб гроші за нього пішли на українські недільні школи (Твори Шевченка, т. XI, вид. Укр. Наук. Інст. у Варшаві, листи Шевченка до М. Чалого та Ф. Ткаченка, ст. 268—270). У збірці С. В. Лазаревського я знайшов і рахунок друкарні Гогенфельдена (з 14. січня 1861. р.) за Шевченків „Буквар” — 195 карб. 50 коп. (Русск. Библиофиль, ор. сіт., ст. 25). Із грошей, заплачених йому вел. кн. Єленою, Шевченко не взяв собі нічого. Думки своєї про влаштування лотерії на „корисні”, тобто популярні видання для народу, Шевченко, як бачимо з пояснень В. Лазаревського, не покинув і намалював у січні „замість” („вмѣсто”) першого портрету „другий”, що від В. Лазаревського перейшов до його сина й опинився в 1911. р. на московській Шевченківській виставі. Що гроші з тієї лотерії Шевченко не вважав „за своє добро”, це

³⁾ Посади ректора в Академії не було — були ректори відділів, і Резанов був ректором архітектури. На чолі Академії стояв віцепрезидент (тоді кн. Гагарін, що заступив гр. Ф. Толстого). Президентом Академії була, за традицією, завжди якась особа з членів царської родини, тоді — сестра царя, вел. кн. Марія Миколаївна. П. З.

⁴⁾ З лотерії Шевченко дістав би більше, ніж нормально можна було дістати з продажу портрету. П. З.

видко з його листування з того часу. Він думав скласти й видати елементарні підручники ще й з арифметики („лічбу“), етнографії, географії й української історії (Твори, т. XI, ст. 269). Дня 4. січня він про це писав друзям, а 2. січня вже купив був раму й полотно для портрету.

Зіставивши подані В. Лазаревським дані про два автопортрети Шевченка із згаданими вже даними, поданими ще в „С. Пчел-і” його братом Олександром, я вже не мав ніяких сумнівів, що мова йде про автопортрет, виставлений на листопадовій виставі 1860. р. та про січневу копію з нього. Редагуючи 1934. р. VI. том повного видання творів Шевченка, я по 22-літній перерві знову набрів на цікавий новий матеріал про куплений вел. кн. автопортрет поета. Ще в 1912. р. у збірці С. В. Лазаревського я скопіював Шевченкову чернетку проєкту спростування дурниць, написаних про нього в фейлетоні якоїсь газети з приводу виставлених ним на згадуваній уже осінній виставі гравюр і рисунків, і ще тоді переглянув „С. Петербургскія Вѣдомости” з 1860. р., шукаючи там того спростування, і не найшов. Шукав я їх там під сугестією бл. п. академіка О. Новицького, що неправильно розшифрував у Шевченковій чернетці цифрацію „С. П. №”, і в каталозі московської вистави 1911. р. назвав цю чернетку поетового спростування: „Проекты возраженія фельетонисту С. Петербургскихъ Вѣдомостей”. Нічого там не найшов — ані згадок про Шевченкові твори на виставі 1860. р., ані — річ ясна — його спростування. Вже у Варшаві 1934. р. я догадався, що скорочення „С. П.” означає „Сѣверну-ю Пчел-у”. Спростування Шевченкового в цій газеті я теж не знайшов, зате знайшов фейлетон, що зачепив Шевченка, і що на нього він писав спростування, яке не було надруковане. Поминаю тут плутанину, що її допустився фейлетоніст-рецензент, приписуючи Шевченкові чужі твори й називаючи його офорти з пейзажів Лебедева та Мещерського портретами, але наведу те місце, що торкається Шевченкового автопортрету, який фігурував на листопадовій виставі 1860. р.:

„Мистецьке виконання цього портрету — прегарне, лише схожість не зовсім вражає, як воно буває, коли мистець змушений схоплювати вираз та риси не інакше, як із дзеркала. При цьому всьому Шевченко змалював себе не у справжньому своїмому вигляді. Він, скромний і миролюбний мистець, змалював себе в українських смужках і в світі, тимто іноді раптом лунали з задніх рядів публіки голоси: »Чи то Чалій, чи то Дорошенко, чи то Сагайдачний?» Дехто з першого погляду, через свою несвідомість, приймав цей портрет навіть чи не за копію з відповідного портрету, здається, Яна Собєского. Панові Шевченкові бракувало тільки бу-

лави (палиця), але магічна сила його — в його пері, олівці та пензлі” (див. мої примітки у VI. т. „Тв. Шевченка”, ст. 299—300).

Передруковуючи цей цікавий і нікому незнаний іще уступ трохи „балаганної” рецензії, я якось не надав значіння тому, що тут гадується свитку, а не кожух (що його бачимо на січневому автопортреті), автім коли той самий рецензент поназивав „портретами” Шевченкові офорти-пейзажі, то де вже було від нього сподіватися точности в назві костюму! Тимто я й відніс усе це також і до „дублету” з виставленого в 1860. р., а рецензентом „С. П.” так описаного оригіналу, та ілюстрував це репродукованим у тому-таки томі VI. „дублетом”, бо оригінал не був ані знайдений, ані репродукований.

Та незабаром найшовся й автопортрет у свитці, що дав підставу фейлетоністові „С. Пчел-и” побачити щось не „миролюбне” в обличчі поета, якусь тенденцію в його національному вбранні, порівнювати його з войовничими гетьманами та зазначувати малу схожість спортретованої голови з рисами автора. У 1935. р. вийшов у Москві 19—21 (потрійний) том „Литературн-ого Наследи-я” і приніс кольорову репродукцію автопортрету, що був на виставі 1860. р. Шевченко змалював тут себе у свитці й у вишиваній сорочці із стрічкою. Виявилось, що цей автопортрет — дуже відмінний від того, що був власністю Лазаревського, а той — зовсім не дублет першого, а досить відмінна композиція, хоч між обома є й деякі моменти схожости в трактуванні сюжету (світло-тіневі ефекти, однакова високість погруддя, однаковий „психологізм” у підході до природи-моделю; при тому обидва — в овалі, що для ляків теж мало значіння, як і смужева шапка, що в ній бачимо автора на обох портретах). Різниця костюмів має менше значіння. Важливе те, що вираз обличчя на цих портретах — зовсім відмінний, та й поворот голови й її постава — теж відмінні. З інформацій, поданих у „Литературн-ому Наследи-ї” (т. 19—21, ст. 482) Є. Айзенштоком, що знайшов жовтневий автопортрет 1860. р. в якогось колекціонера й подав його репродукцію, довідуємось, що автопортрет колекціонер той купив „від людей близьких до родини Толстих”, тобто родини — віцепрезидента Академії Мистецтв гр. Ф. П. Толстого, де Шевченка приймали так, як свого, немов свояка. Та, подавши це, Айзеншток чомусь не назвав прізвища тих „людей близьких до родини Толстих”, але самого цього факту „близькості” Айзенштокові досить було, щоб „у значній мірі вірогідно ствердити”, що вел. кн. Єлена Павловна купила Шевченків автопортрет „за радою Ф. П. Толстого” і „зараз же подарувала його” родині графа. Та це „вірогідне твердження”

Айзенштока, нажаль, відпадає цілком: уже у вересні вся родина Толстих була за кордоном, а повернулися Толсті до Петербургу вже по смерті Шевченка! А що вел. кн. Єлена Павловна, купивши автопортрет Шевченка, якщо не зараз-таки, то незабаром комусь його подарувала, це я знав ще 1912. р., але Айзеншток про це ні звідки не міг довідатися.

Справді, в 1912. р., шукаючи автопортрету, що його купила вел. княгиня, я переглянув усі інвентарі її рухомого майна, між ними й окремо ведені каталоги образів, що були її власністю. Були там записані навіть дешеві п'ятирублеві акварельки, а дорогого автопортрету Шевченка не було. Отже вел. княгиня портрет Шевченка комусь подарувала, та не Толстим, що їх і в Петербурзі тоді не було (пор. спомини К. Ф. Юнге, „Русская Старина“, 1883, серпень, стор. 841). Коли б по повороті з закордону Толсті дістали були такий дорогий гостинець, то або гр. Катерина (за чоловіком — Юнге), або її сестра гр. Тетяна (Пассек) у своїх споминах не могли б були про це не згадати, а про те вже, що вони могли віддати у приватні руки таку реліквію, як портрет Шевченка, — і мови бути не може. Навіть рисований олівцем портрет актора-трагіка муріна Айра Олдріджа гр. Катерина подарувала публичній (Третьяковській) галерії образів. Отже це — вигадка Айзенштока, і далі ми побачимо, звідки вона взялася.

Вел. кн. Єлена й без чиєїсь намови могла подарувати автопортрет поета комусь із близьких їй аристократів, що бували в домі Толстих, знали Шевченка й мали до нього симпатію, про яку вел. княгиня могла чути навіть від них самих. Поверталася вел. княгиня в товаристві людей ліберальних, що співчували селянській реформі й були прихильниками радикальних форм скасування кріпацтва. Спільних із Толстими, отже й із Шевченком, знайомих вел. княгиня безумовно мала. Згадати б для прикладу хоч би адмірала Голеніщева, що запрошував до себе й Шевченка. Для Шевченка демонстраційний жест сестри царя Миколи I., того „творця зла“, „правди гонителя жестокого“ й особистого поетового „гонителя“, був якоюсь гіркою іронією долі, у відповідь на яку він міг лише теж іронічно усміхнутися...

Коли дальша історія Шевченкового автопортрету, що був на осінній виставі 1860. р., зрештою, може нас уже не цікавити, бо важлива тут не ця історія, а те, що цей портрет уже знайдений, — то сам факт придбання його вел. кн. Єленою Павловною для біографії Шевченка зовсім не маловажний. Спочувливих Шевченкові демонстрацій з боку демократичного громадянства та літературного світу не бракувало. Саме перед придбанням великою

княгинією поетового автопортрету, 11. листопаду Шевченкові зробили таку бучну овацію, коли він публично читав свої твори, що чутливий поет од зворушення плакав. Увесь 1860. рік Шевченкове імя використовували борці за селянську емансипацію, як свій штандарт. У березні з'явилася в „Народн-ому Читені-ї” його автобіографія, улітку — його полеміка з власником його братів і сестри, поміщиком Фльорковським. Зацікавлення преси, що все це передруковувала, ішло впарі з акцією „Літературного Фонду” — товариства літератів, що взялося помагати поетові у справі виволу з кріпацтва його рідні. На тлі всіх цих вимовних фактів жест царевої рідної тітки був безумовно великою сензацією дня. Публікуючи відповідні документи, я зовсім об'єктивно це сконстатував, але з того саме й повстало Айзенштокове тенденційне баламуцтво. Публікуючи автопортрет, Айзеншток, не можучи не торкнутись його історії, спробував здискредитувати мене, як „буржуазного біографа”, і написав таке:

„Знайдений оригінал портрету⁵⁾ дозволяє, до речі, розвіяти одну легенду, що її створили миткі „друзі” й біографи поета. Один із біографів... П. Зайцев подав відомості, що цей свій автопортрет Шевченко змалював для добродійної вистави (або льотерії), і що велика княгиня купила його за 200 рублів, виявивши тим «демонстраційно-спочутливе відношення... до такої яскраво-визначеної постаті, як Шевченко». Гай-гай! розчулення буржуазного біографа⁶⁾ зовсім безпідставне: заплативши за портрет 200 карбованців, Єлена Павловна жадної демонстрації робити не мала наміру”...

Як доказ Айзеншток подав своє видумане і зруйноване мною, „вірогідне твердження”, що княгиня Єлена, купивши портрет, зараз-таки подарувала його гр. Толстим. Я був дуже далекий від того, щоб розчулюватися вчинком дочки царя Павла I., але просто сказав правду: чи не була ж це демонстрація, коли рідна сестра покійного царя Миколи I. купила автопортрет Шевченка, що за образу того самого царя та його жінки заплатив десятима роками заслання, Шевченка, якого цар Олександр II. двічі відмовився амнестувати? Ні, це таки була дуже спритна й „дипломатична” демонстрація з боку ліберальної княгині-конституціоналістки. Єлена Павловна зробила подвійний жест — і в бік аристократів-реакціонерів, і в бік демократії. Одночасно виказала ніби і знання мистецтва, бо на виставі 1860. р. Шевченків автопортрет безумовно був її окрасою. І рецензент „С. П.” спинився на ньому, як на речі прегарній.

⁵⁾ Айзеншток, зовсім не розуміючись на мистецтві, думає, що це оригінал січневого портрету, який уважає за „копію”.

⁶⁾ Тоб то мод. П. З.

Коли велика княгиня, купуючи автопортрет Шевченка, вже мала намір комусь його подарувати, то це ще більше потверджувало б демонстраційність зробленого нею жесту. Про те, що купила вона портрет Шевченка, напевно говорив увесь мистецький і культурний Петербург, а для кого купила, про те мало хто й міг знати⁷).

*

Автопортретів Шевченка, мальованих олійними фарбами, є лише чотири. Перший — 1840. р. („байронічний”), другий — 1859. року, що зберігся лише в копії, мабуть, дуже добрій, видатного маляра Флавицького, та ті два, про які мова в цій статті. Портрет 1859. р. (ст. 72.) і способом трактування сюжету (схплення трагічного виразу) і світло-тіневою технікою дуже близько стоїть до двох останніх. У цьому портреті вже виразно відбилися ті настрої поета, що звучать у написаній їще з кінцем 1858. р. поезії:

*Я не нездужаю, нівроку,
А щось такеє бачить око,
Болить і плаче і не спить
І серце жде чогось. Болить,
Мов негодована дитина.*

Автопортрет Шевченка з 1840. р.

Відбилася й революційна детермінація, що його тоді так виразно була опанувала — думки про „насталений обух” та „виго-стрену сокиру”. Цей портрет композиційно майже тотожний із олійним портретом 1840. р. Але який контраст! Там — замріяний юнак із романтичною тугою в очах, тут — скорбний мученик, повний гірких дум...

⁷) Коли б мене, як біографа, спитали, за чією намовою (якщо припускати чомусь, що не з власної ініціативи) вел. кн. Єлена Павловна купила автопортрет Шевченка, то я висловив би здогад, що — за порадою своєї небоги вел. кн. Марії Миколаївни, царевної сестри, що була президентом Академії Мистецтв і відіграла вирішну роллю у визволенні Шевченка із заслання, переконавши таки царя дати Шевченкові амністію (на просьби гр. Толстих). За двірською етикетною, вона безумовно була на виставі підчас провідування її найстаршою тоді в роді Ромакових особою. Марія Миколаївна мала кілька малюнків Шевченка, подарованих їй самим автором, і особисто його знала. П. З.

Порівнюючи куплений великою княгинєю портрет поета, мальований з кінцем жовтня 1860. р., з тим, що його Шевченко зробив у січні 1861. р., бачимо схожість передусім у трактуванні сюжету — тенденцію синтезувати певний настрій, певні психічні переживання (інша річ — свідому, чи не свідому).

Автопортрет Шевченка (копія Флавицького) з 1859. р.

Автопортрет із жовтня 1860. р. треба зіставити з тими психічними переживаннями, що їх мав тоді Шевченко, і ми побачимо, що цей портрет у повній мірі їх відбиває, є їх синтезом. Вересень і жовтень були для Шевченка періодом тяжких особистих переживань (розрив із Лікєрою), 18. жовтня він пише своє елегійно-трагічне: *Минули літа молоді...*, і кінчить цю поезію повними безнадії словами: *сиди і нічогосінько не жди!* Дня 20. жовтня, того самого дня, коли поет купив полотно до цього портрету, вмерла цариця Александра Федоровна, вдова Миколи I., і того самого дня Шевченко імпровізує звернуті до неї свої

вірші — „Хоча лежачого й не бють”:

*Тебе ж, о, суко,
І ми самі, і наші внуки,
І люди миром прокленуть!
Не прокленуть, а тільки плюнуть
На тих оддоєних щенят,
Що ти щенила. Муко, муко!
О, скорб моя! Моя печаль!
Чи ти минеш коли? Чи псами
Царі з міністрами рабами
Тебе, о, люта, зацькують?!
Не зацькують, а люди тихо,
Без всякого лихого лиха,
Царя до ката поведуть.*

В цьому несамовитому, грізному потоці проклять, стогонів і пророцтв, що вибухнув на тлі поетової національно-громадської „скорби-печалі” — теж „тодішній” психічний портрет Шевченка: мука, скорб, печаль і гнівні пророцтва-візії мстника за кривду свого народу. А в поезії з 30. жовтня („І тут і всюди — скрізь погано”) — світло-тіневі контрасти двох настроїв: спочатку скорб і плач душі:

*Не зійде сонце. Тьма і тьма!
І правди на землі нема, —*

а потім вибух віри — візія перемоги світла над темнотою:

*Сонце йде
І за собою день веде,
І вже тії хребетносилі
Уже ворущаться царі...
І буде правда на землі!*

Автопортрет Шевченка
з жовтня 1860. р.

Автопортрет Шевченка
з січня 1861. р.

А 3. листопаду, обурений сценою, що її побачив на вулиці, він вигукне:

*Де ж той світ?
І де та правда? Горе! Горе! —*

і грізно питатиметься:

*Чи буде суд? Чи буде кара
Царям, царятам на землі? —*

щоб із завзяттям революціонера-борця відповісти:

*Повинна бути, бо сонце встане
І оскверненну землю спалить!*

Це був час, коли він в обуренні бив п'ястком і розбивав посуд (у помешканні поета Полонського), коли в майстерні Микешина простягав п'ястуки до статуї „голодної вовчиці” Катерини II. й по-

вторював, а може й творив свою імпровізацію, звернуту змістом до жінки її внука, що кінчалася візією того, як царя до ката поведуть!

Жовтневий автопортрет 1860. р. — синтеза тих настроїв. З полотна дивиться на нас національний вожд у селянському убранні. Геніяльно відданий гарячковий блиск його очей говорить не тільки про скорб його душі, а й про віру в помсту-перемогу. Він — як криця твердий і гнівний, як буря.

Інша зовсім „психологічна маска” — на січевому портреті 1861. року. Тут трагічно-скорбне передчуття, а може і свідомість близької смерті, свідомість того, що може не пощастить побачити і промінчика „сонця правди”. Портрет цей — елегійний, і в ньому віддані також і фізичні терпіння. Шкода, що не знаємо точної дати викінчення його, цієї лебединої пісні Шевченкового пензля, але психологічне трактування сюжету відповідає зовсім першій половині його передсмертної поезії, датованої 14. лютим 1861. р., коли він збирався вже

рештувать

Вози в далекую дорогу

На той світ... —

коли, ведучи розмови із своєю музою, просив її:

Над Летою бездонною

Та каламутною

Благослови мене, друже,

Славою святою!

*

Проф. Дмитро Антонович у своїй монографії про пластичну творчість Шевченка (Твори Т. Шевченка т. XII, вид. Укр. Наук. Інституту в Варшаві, ст. 300) чомусь а) не хоче признати, що опублікований Айзенштоком портрет — автопортрет Шевченка, б) гадає, що на виставі 1860. р. був виставлений якийсь інший автопортрет, та що „доля його невідома”. Проф. Д. Антонович безумовно був під сугестією свідоцтва Ол. Лазаревського про те, що Шевченко з початком 1861. р. зробив копію з виставленого в 1860. р. автопортрету. Але Вас. Лазаревський не каже, що це була копія, а каже, що Шевченко „замість” купленого вел. княгинєю намалював „другой”, що по-російському може значити і „другий” і „інший”. Привести ж до висновку, що опублікований Айзенштоком портрет — не автопортрет (авторства Шевченка проф. Антонович не відкидає), може лише несхожість із оригіналом. Але ж її сконстатував і рецензент „Съверн-ої Пчел-и”, оглядаючи той автопортрет (так названий у каталозі вистави). Справді з усіх портретів Шевченка цей — найменше схожий, але коли ми всі окремі частини обличчя (пропорції, форми їх) порів-

няємо з іншими портретами поета, то побачимо, що вони — Шевченкові. Особливе насвітлення й гарячковий блиск очей та схопливий пензлем особливий їх вираз, що довго не міг триматися, а відповідав певній минушій емоції, — це й робить його — „несхожим”. Автім не один Шевченко дає нам приклад того, як великі мистці у власній постаті шукали моделью для розв'язання дуже складних часом мистецьких проблем, найменше думаючи про фотографічну схожість, як часто ідеалізували своє обличчя! Я не маю жадних сумнівів, що це — автопортрет Шевченка, і що власне він був на виставі в 1860. році. Згадки рецензента „С. П.” про „свитку” і про національний кольорит портрету це потверджують. Шевченкові справді бракує тут тільки булави! Рахунок „Аванцо” в зіставленні навіть із свідомством Олександра Лазаревського цілком мене в цьому переконує. Олійними фарбами Шевченко малював мало, і коли б існував ще якийсь такий портрет (за Антоновичем виходило б, що з-перед 20. жовтня), то ми б про нього щось знали⁸⁾.

„Несхожий” автопортрет Шевченка 1860. р. безумовно — один із найвищих його малярських досягів, і я бачу в ньому той революційний патос, для якого геніальний автор знайшов стиль і форму, адекватні його революційно-патетичній ліриці з осені 1860. року.

PAVLO ZAJCEV (Varsovie)

DEUX AUTO-TRAITS DE ŠEVČENKO.

(Résumé)

En se basant sur ses documents publiés antérieurement, l'auteur profitant des matériaux nouveaux éclaircit l'histoire de deux derniers autoportraits de Ševčenko (Chevtchenko), peints à l'huile, reproduits dans cet article. Après avoir rectifié les anciens témoignages erronés et réfuté quelques affirmations tendencieuses, il démontre que le portrait peint par Ševčenko au mois d'octobre 1860., acheté par la fille du tsar Paul I, la grande duchesse Hélène Pavlovna, c'est précisément le même portrait qui a été reproduit par J. Ajzenštok dans le v. 19—21. du „Literaturnoje Nasledje” en 1935, par contre le portrait du janvier 1861., qui ne forme pas le double du premier, est une composition originale. L'auteur réfute l'opinion de M. Ajzenštok que la grande duchesse a acheté ce portrait sur le conseil du comte T. Tolstoï et en fit

⁸⁾ Адже ж Ол. Лазаревський згадує лише один автопортрет та одну нібито копію з останнього часу життя Шевченка, а рахунок теж указує на лише дві золоті овальні рами, з яких одну куплено перед виставою, а другу в січні.

le cadeau à la famille du comte. Le premier autoportrait au caractère pathétique et révolutionnaire reflète l'état d'âme de Ševčenko du mois d'octobre 1860, dont sont imprégnés également les poésies de ce temps-là, tandis que l'autre (au caractère élégiaque) du mois de janvier 1861 répond aux sentiments du poète-peintre d'avant sa mort. L'auteur s'oppose aussi à l'opinion du prof. D. Antonovyč (dans sa monographie sur Ševčenko) en démontrant que l'oeuvre du mois d'octobre 1860 c'est l'autoportrait de Ševčenko. Le manque de ressemblance entre le portrait et le modèle est illusoire: l'oeuvre est l'effet de la tendance du peintre pour résoudre un problème psychologique et non pas faire de la peinture purement réaliste.

